

Polsko-niemiecka umowa w sprawie ubezpieczeń społecznych z 11 czerwca 1931 roku

Anna Jarosz-Nojszewska

Abstrakt

Państwo polskie, gdy odzyskało niepodległość po I wojnie światowej, składało się z ziem należących wcześniej do trzech różnych organizmów państwowych. Ziemie dawnego zaboru pruskiego oraz przyłączonego do Polski w 1922 roku Górnego Śląska były obszarami, na których funkcjonowały najbardziej rozwinięte ubezpieczenia społeczne. Już przed I wojną światową istniały tam ubezpieczenia na wypadek choroby, od wypadków, inwalidzkie i na starość, a także ubezpieczenia brackie. Przejęcie tych obszarów przez Polskę spowodowało konieczność zarówno nowej organizacji instytucji, jak i wzięcia odpowiedzialności młodego państwa za dalsze wykonywanie dotychczasowych zobowiązań z tytułu ubezpieczeń społecznych, realizowanych wcześniej przez instytucje niemieckie. Wymagało to podjęcia skomplikowanych rokowań z Niemcami i podpisania stosownych porozumień. Szczególnie trudna do rozwiązania była sprawa rozliczeń finansowych. Rozliczenia między państwem polskim a Niemcami ciągnęły się wiele lat, a zostały zakończone podpisaniem w 1931 roku polsko-niemieckiej umowy o ubezpieczeniach społecznych. Umowa regulowała współpracę polskich i niemieckich instytucji ubezpieczeniowych, prawa polskich imigrantów w Niemczech w zakresie ubezpieczeń, a także rozstrzygała sporne kwestie związane z przejęciem przez Polskę ubezpieczeń społecznych. W opracowaniu przedstawiono genezę umowy, jej najważniejsze postanowienia, a także jej realizację aż do wybuchu II wojny światowej.

Słowa kluczowe: ubezpieczenia społeczne, ubezpieczenia brackie, ochrona emigrantów, stosunki polsko-niemieckie, Druga Rzeczpospolita, polityka społeczna, traktat wersalski

Wprowadzenie

Tereny przejęte przez państwo polskie od Niemiec w latach 1918, 1920 i 1922 były obszarami, na których funkcjonowały najbardziej rozwinięte ubezpieczenia społeczne z całego terytorium Rzeczypospolitej. Już przed wojną funkcjonowały tam ubezpieczenia na wypadek choroby, od wypadków, inwalidzkie i na starość, a także ubezpieczenia brackie. Przejęcie tych obszarów przez Polskę spowodowało konieczność zarówno nowej organizacji instytucji społecznych, jak i wzięcia odpowiedzialności młodego państwa za dalsze wykonywanie dotychczasowych zobowiązań z tytułu ubezpieczeń społecznych, realizowanych wcześniej przez instytucje niemieckie. Wymagało to podjęcia trudnych rokowań z Niemcami i podpisania stosownych porozumień.

Opracowanie ma na celu przedstawienie polsko-niemieckiej umowy o ubezpieczeniach społecznych, podpisanej w 1931 roku. Było to szczególne porozumienie, które kończyło wieloletni polsko-niemiecki spór dotyczący rozliczeń z zakresu ubezpieczeń społecznych. Dodatkowo umowa regulowała wszystkie rodzaje ubezpieczeń społecznych (z wyjątkiem ubezpieczenia od bezrobocia), zapewniając ochronę zarówno polskim emigrantom podejmującym pracę w Niemczech, jak i reemigrantom. Unormowanie kwestii ubezpieczeń społecznych dla obywateli Polskich w Niemczech, jak też powracających z Niemiec do Polski było wcześniej bardzo utrudnione ze względu na uzależnienie rozwiązania tego problemu przez stronę niemiecką od wyników rozliczeń z tytułu przejęcia przez państwo polskie ubezpieczeń na ziemiach dawnego zaboru pruskiego i na Górnym Śląsku.

Przejęcie ubezpieczeń społecznych przez państwo polskie

W chwili objęcia byłej dzielnicy pruskiej i Górnego Śląska przez władze polskie funkcjonowały tam terytorialne, fabryczne i cechowe kasy chorych. W Poznaniu funkcjonowały: Ubezpieczalnia Krajowa, zajmująca się ubezpieczeniami na wypadek niezdolności do pracy i śmierci ubezpieczonego, oraz Zakład Ubezpieczeń od Wypadków w Rolnictwie w Poznaniu. Wszelkie inne instytucje ubezpieczeniowe, a mianowicie spółki zawodowo-przemysłowe ubezpieczające od nieszczęśliwych wypadków przy pracy, Zakład Ubezpieczenia Urzędników Prywatnych oraz górnicze kasy brackie miały swoje siedziby w Niemczech (Gulczyński, 1995,

s. 126–127). Szczególnie skomplikowana była sytuacja spółek brackich na Górnym Śląsku. Przed I wojną światową na terenie Śląska funkcjonowały dwie spółki brackie – Górnośląska Spółka Bracka i Pszczyńskie Bractwo Górnicze. Pszczyńskie Bractwo Górnicze weszło w całości w skład państwa polskiego, jednak w przypadku Górnośląskiego Bractwa Górniczego tak się nie stało, a kwestia jego podziału była bardzo trudna do rozwiązania.

Przejmując ubezpieczenia społeczne, trzeba było zapewnić dalsze ich w funkcjonowanie Drugiej Rzeczypospolitej. Szczególnie ważna stała się kwestia uregulowania sposobu podziału ubezpieczonych pomiędzy instytucje ubezpieczeniowe obu państw oraz wyegzekwowanie od Niemiec kwot niezbędnych do kontynuowania realizacji zobowiązań ubezpieczeniowych na terenach przejętych przez Polskę. Kwestia przejęcia ubezpieczeń społecznych przez państwa, które przyłączały do swoich ziem tereny wcześniej należące do Niemiec, została uregulowana w postanowieniach traktatu wersalskiego. Artykuł 312 traktatu przewidywał, że Niemcy muszą przelać na państwa, którym zostaną przekazane terytoria niemieckie w Europie, część rezerw zgromadzonych przez rząd Rzeszy i państwa niemieckie, a przeznaczonych na zapewnienie działalności na tych terytoriach wszystkich ubezpieczeń społecznych. Państwa, które miały otrzymać od Niemiec część ich rezerw, były zobowiązane do realizacji wszystkich zobowiązań wynikających z tych ubezpieczeń (Dz.U. 1920, nr 35, poz. 200). Wykonanie art. 312 w pierwszym rządzie wymagało więc rozstrzygnięcia podziału zobowiązań pomiędzy Niemcy i państwa uzyskujące tereny ponemieckie oraz sprawy przekazania tym państwom rezerw finansowych odpowiadających przejętym zobowiązaniom (Horowitz, Fischlowitz, 1936, s. 123).

Pierwsze polsko-niemieckie porozumienia w sprawie ubezpieczeń

W odniesieniu do terenów ponemieckich, które Rzeczpospolita otrzymała bezpośrednio na podstawie traktatu wersalskiego, kwestię ubezpieczeń społecznych uregulowała decyzja Rady Ligi Narodów z dnia 17 lipca 1922 roku (Dz.U. 1923, nr 70, poz. 550; Dz.U. 1924, nr 7, poz. 63). Na początku sierpnia 1922 roku Niemcy wpłaciły do Skarbu Państwa Polskiego kwotę 125 mln marek niemieckich, przyznanych Polsce decyzją Ligi Narodów. Kwota ta nie wystarczała jednak na pokrycie zobowiązań przejętych przez Polskę (*Sprawozdanie Ubezpieczalni Krajowej...*, 1929, s. 4).

W odniesieniu do terenów Górnego Śląska, przejętego przez Polskę w 1922 roku, kwestię ubezpieczeń społecznych częściowo udało się uregulować dzięki podpisaniu 15 maja 1922 roku w Genewie konwencji – potocznie nazywaną górnośląską lub genewską – która weszła w życie 15 czerwca 1922 roku i obowiązywała przez 15 kolejnych lat (Dz.U. 1922, nr 44, poz. 371; Wanatowicz, 1994, s. 39; Jarosz-Nojszewska, 2016, s. 29–50). Znalazły się w niej przepisy regulujące ubezpieczenia społeczne, w których określono dokładnie prawa i obowiązki instytucji ubezpieczeniowych, ubezpieczonych i rządów obu państw po podziale Górnego Śląska. W przepisach konwencji z jednej strony starano się stworzyć wzajemność ubezpieczeń społecznych pomiędzy Polską a Niemcami, z drugiej zaś strony wprowadzono na Górnym Śląsku podział rencistów, ekspektatyw, ubezpieczonych i instytucji ubezpieczeniowych (Wyżnikiewicz, 1938, s. 13). Konwencja genewska uregulowała kwestie ubezpieczeń w zakresie ubezpieczenia na wypadek choroby, ubezpieczenia od wypadków, ubezpieczenia inwalidzkiego i ubezpieczenia pracowników umysłowych wraz z ubezpieczeniem kolejarzy. Później podjęto kwestię ubezpieczeń brackich, w zakresie ubezpieczenia chorobowego i pensyjnego górników, podpisując 26 sierpnia 1922 roku układ z o podziale Górnośląskiej Spółki Brackiej (Dz.U. 1923, nr 48, poz. 327).

Postanowienia regulujące wzajemne stosunki zawarte w konwencji górnośląskiej oraz układu z 26 sierpnia 1922 roku miały zachować moc obowiązującą tak długo, jak długo na obydwu częściach Górnego Śląska miało być zachowane to samo ustawodawstwo i ta sama waluta. W efekcie dość szybko straciły one swoją aktualność. Obie umowy miały zresztą dużo luk i zawierały przepisy sformułowane w sposób niejasny i wzbudzający wątpliwości co do ich interpretacji. Najbardziej newralgiczne sprawy, które nie zostały rozstrzygnięte lub były rozstrzygnięte nieprecyzyjnie, zostały uregulowane w porozumieniach pomiędzy polskimi i niemieckimi instytucjami ubezpieczeniowymi (porozumienie pomiędzy Spółką Bracką w Tarnowskich Górach a Reichsknappschaft oraz Zakładem Ubezpieczeń Społecznych Województwa Śląskiego i Landesversicherungsanstalt Schlesien) (Horowitz, Fischlowitz, 1936, s. 124–125).

Już w latach 20. w stosunkach polsko-niemieckich pojawiły się nowe konflikty w zakresie realizacji ubezpieczeń społecznych. Oprócz kwestii realizacji postanowień traktatu wersalskiego doszły sprawy dotyczące ochrony uprawnień polskich emigrantów w Niemczech, których przy przyznawaniu i wypłatach świadczeń z ubezpieczeń społecznych władze niemieckie nie traktowały na równi z własnymi obywatelami. Szczególnie istotna była kwestia uprawnień do rent i emerytur dla

tych obywateli polskich, którzy podczas pobytu na terenie Niemiec nabywali prawa do świadczeń z niemieckich ubezpieczeń społecznych, a którym niemieckie instytucje ubezpieczeniowe odmawiały wypłaty świadczeń po ich powrocie do Polski lub w przypadku wyjazdu do kraju trzeciego.

W 1927 roku udało się podpisać dwie umowy. Pierwsza z nich dotyczyła ubezpieczenia na wypadek bezrobocia – był to układ z 14 lipca 1927 roku o pomocy dla pozbawionych zarobku i ubezpieczeniu na wypadek bezrobocia (Dz.U. 1927, nr 101, poz. 877). Druga uregulowała ubezpieczenia przeciw wszystkim rodzajom ryzyka, jednak tylko jednej kategorii polskich pracowników w Niemczech, a mianowicie osób zatrudnionych w rolnictwie. Była to konwencja w sprawie polskich robotników rolnych z 24 listopada 1927 roku (Dz.U. 1929, nr 44, poz. 366; Horowitz, Fischlowitz, 1936, s. 127).

Negocjacje w sprawie ubezpieczeń społecznych na przełomie lat 20. i 30. XX wieku

Przełom lat 20. i 30. XX wieku stanowił okres szczególnie napięty w stosunkach polsko-niemieckich. Polityka zagraniczna Niemiec kierowana przez ministra Gustava Stresemanna charakteryzowała się dążeniem do osłabienia pozycji Polski na arenie międzynarodowej. Służyć temu miała m.in. akcja mobilizowania obywateli polskich narodowości niemieckiej do pisania petycji do Rady Ligi Narodów o naruszeniu traktatu mniejszościowego. Polacy mieszkający w Niemczech pisali z kolei petycje skierowane przeciwko niemieckiej administracji, co było popierane przez polskie MSZ (Łusiński, 1998, s. 71).

W tej sytuacji brak umowy z Niemcami w zakresie ubezpieczeń społecznych był szczególnie dotkliwy. Ustawodawstwo niemieckie zawierało bardzo dotkliwe ograniczenia w stosunku do cudzoziemców. Szczególnie ciężkie były tzw. przepisy o spoczywaniu rent w razie dobrowolnego pobytu rencisty obywatela obcego poza granicami Niemiec. Stosowane dość często wobec obywateli polskich stwarzało sytuacje, w której państwo polskie musiało wypłacać z funduszy publicznych zasiłki dla osób, którym niemieckie instytucje odmawiały wypłat należnych im świadczeń (Horowitz, Fischlowitz, 1936, s. 126).

Po długich pertraktacjach 25 maja 1928 roku parafowano umowę, która jednak nie została później podpisana na skutek braku porozumienia w sprawie należnych Polsce rezerw od Niemiec górnośląskiego ubezpieczenia górniczego. Strona

niemiecka uzależniała podpisanie umowy od dojścia do porozumienia między Polską a Niemcami w sprawie rozrachunków ubezpieczeniowych. Dopiero po rozstrzygnięciu tej sprawy przez Ligę Narodów wznowiono rokowania (Dz.U. 1930, nr 35, poz. 293), które doprowadziły do podpisania 11 czerwca 1931 roku umowy o ubezpieczeniu społecznym. Umowa weszła w życie 1 września 1933 roku (Dz.U. 1932, nr 16, poz. 94; Horowitz, Fischlowitz, 1936, s. 127).

Najważniejsze postanowienia umowy z 11 czerwca 1931 roku

Polsko-niemiecka umowa o ubezpieczeniu społecznym była największą z zawartych w tym okresie umów, normujących tę dziedzinę stosunków międzypaństwowych. Obejmowała bardzo duży kompleks zagadnień ubezpieczeniowych. Uregulowała wszystkie działy ubezpieczeń społecznych z wyjątkiem ubezpieczenia na wypadek bezrobocia, które uregulowane zostało już wcześniej, w osobnym układzie polsko-niemieckim z dnia 1 lipca 1927 roku w sprawie pomocy dla pozbawionych zarobku i w sprawie ubezpieczenia na wypadek bezrobocia (Horowitz, Fischlowitz, 1936, s. 127; Fischlowitz, 1933, s. 259). W znacznej mierze zastąpiła ona przepisy, wygasłej w 1937 r., konwencji genewskiej. Wprowadzanie jej przepisów następowało etapami i ciągnęło się do 1939 roku (Wanatowicz, 1997, s. 14).

Umowa dzieliła się na trzy działy: postanowienia ogólne (1), postanowienia szczegółowe (2) oraz postanowienia przejściowe i końcowe (3). Najbardziej rozbudowany był dział drugi, który składał się z sześciu rozdziałów:

- I. Ubezpieczenia na wypadek choroby.
- II. Ubezpieczenia od wypadków.
- III. Ubezpieczenia na wypadek inwalidztwa.
- IV. Ubezpieczenia pracowników umysłowych.
- V. Ubezpieczenia brackie.
- VI. Wspólne postanowienia o międzypaństwowym ubezpieczeniu przechodniem.

Protokół końcowy uregulował sprawę rozrachunków związanych głównie z wykonaniem decyzji Rady Ligi Narodów z 13 stycznia 1930 roku. Składał się z 13 punktów, w których uregulowano sposób wykonania wzajemnych rozliczeń, oraz określał teren wzajemnej działalności polskich i niemieckich kas chorych (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487).

Artykuł 2 umowy dotyczył ścisłego rozgraniczenia sfery działania polskiego i niemieckiego ustawodawstwa z zakresu ubezpieczeń społecznych, aby uniknąć

podwójnego ubezpieczenia robotników lub pracowników umysłowych. Jako podstawowe zasady przyjęto: zasadę terytorialności, która oznaczała, że postanowienia ustaw o ubezpieczeniu społecznym w danym państwie obowiązują wyłącznie na jego terytorium, i kryterium miejsca zatrudnienia – ustawodawstwo niemieckie dotyczyło pracowników zatrudnionych na terenie Rzeszy, zaś polskie zatrudnionych na terenie Drugiej Rzeczypospolitej. Przewidziano jednak wyjątki od tej zasady, co dotyczyło przede wszystkim zatrudniania na krótki okres pracowników wysyłanych przez przedsiębiorstwa w jednym państwie na terytorium państwa drugiego, a także osób zatrudnionych na obszarach przygranicznych (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487; Rzewski, Wyżnikiewicz, 1936, s. 129).

W przedsiębiorstwach rolnych i leśnych mających siedzibę na obszarze jednego państwa, ale przekraczających działalnością granice państwa drugiego stosowano przepisy prawne tego państwa, w którym znajdowała się siedziba przedsiębiorstwa, również do ubezpieczenia osób, które były zatrudnione w części przedsiębiorstwa położonego w drugim państwie. Pracownicy zatrudnieni w publicznych przedsiębiorstwach komunikacyjnych nawet na terytorium drugiego państwa podlegali ubezpieczeniu tam, gdzie znajdowała się centrala. To samo rozwiązanie przyjęto w stosunku do pracowników gminnych i państwowych zatrudnionych na terenie drugiego państwa (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487).

Najważniejszymi postanowieniami, na których była oparta cała umowa polsko-niemiecka, były artykuły 4 i 5, które przewidywały zrównanie ubezpieczonych i rencistów jednego kraju z ubezpieczonymi i rencistami drugiego kraju. Umowa zrównała całkowicie obywateli polskich z niemieckimi w prawach do świadczeń z ubezpieczenia społecznego. Zapewniała zachowanie uprawnień w razie zmiany przynależności do instytucji ubezpieczenia emerytalnego obu państw. W ustawie zapisano bowiem, że: „Obydwa Państwa stawiają na równi (...) obywateli drugiego państwa oraz pozostałych po nich członków rodziny z własnymi obywatelami oraz pozostałymi po nich członkami rodziny” (art. 4), równocześnie zaznaczając, że „uprawnionym winny być udzielane również podczas pobytu zagranicą (...) jednocześnie z zasadniczymi świadczeniami także wszystkie dodatki, do których mieliby prawo podczas pobytu w kraju” (art. 5). Uznano także, że „nie uważa się za pobyt za granicą pobytu w Państwie drugim uprawnionych, którzy są obywatelami jednego z obydwóch Państw” (art. 6), przy czym przewidziane w pewnych wypadkach udzielane przez instytucje ubezpieczeniową zezwolenia na pobyt za granicą nie będzie wymagane, jeśli chodzi o pobyt w państwie drugim. Od tego momentu nie można było wstrzymywać wypłaty renty Polakowi, który wyjechał z Niemiec.

Nie mogły też mieć zastosowania przepisy o spoczywaniu rent w stosunku do obywateli polskich, tak samo jak niemieckich (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487).

W przepisach określano także kilka istotnych, choć drobniejszych kwestii realizacji umowy. Ustalono zasady przekazywania składek, które zostały wpłacone do nieodpowiedniej instytucji. Uregulowano kwestie prowadzenia dokumentacji, dzięki czemu ubezpieczeni mieli prawo korespondować z niemieckimi instytucjami ubezpieczeniowymi w języku polskim. Wniosek złożony w języku polskim nie mógł zostać odrzucony tylko z tego powodu, że był napisany po polsku. Z uwagi na fakt, że wielu polskich emigrantów potrzebowało pomocy prawnej przy załatwianiu spraw ubezpieczeniowych, wprowadzono przepis, że konsulom przysługuje prawo zastępowania obywateli swojego państwa przed wszystkimi instytucjami, władzami i sądami ubezpieczenia społecznego drugiego państwa. Mieli oni także na takich samych zasadach jak sami zainteresowani prawo do wglądu do akt sprawy. Szereg przepisów dotyczył spraw mniejszej wagi, takich jak: zwolnienia z opłat, badania lekarskie, meldunki itd.

Najważniejsze były rozstrzygnięcia dotyczące ubezpieczeń inwalidzkich, w tym także rent starczych, które we wcześniejszym okresie budziły najwięcej sporów. Szczególnie istotne były postanowienia dotyczące świadczeń na rzecz osób podlegających kolejno ustawodawstwu ubezpieczeniowemu obu państw. W ustawie przewidziano, że zarówno dla okresu wyczekiwania, utrzymania praw do świadczeń i odzycia utraconych ekspektatyw zaliczane będą okresy składkowe polskie i niemieckie. Artykuł 19 stanowił, że: „Jeżeli w obydwóch Państwach za ubezpieczonego zostały uiszczone składki w ubezpieczeniu na wypadek inwalidztwa, to te okresy składkowe, o ile się wzajemnie nie pokrywają, winny być zliczone tak dla zachowania i odzycia ekspektatyw, jak i dla wypełnienia okresu wyczekiwania”. W efekcie ubezpieczony, który nabył prawa do świadczeń z ubezpieczeń społecznych w jednym państwie, nie tracił ich, gdy przeprowadzał się do drugiego. Ponadto niemieckie instytucje ubezpieczeniowe zaliczały jako czas zastępczy okres służby w czasie wojny w armii niemieckiej lub w armiach z nią sprzymierzonych. Przy stosowaniu umowy miały być uwzględnione okresy składkowe przebyte w ubezpieczeniu przed wejściem w życie umowy (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487).

Umowa polsko-niemiecka zawierała też przepis o odzyciu utraconych ekspektatyw, utraconych we wcześniejszym okresie. Było to rozwiązanie, jakiego nie przewidywała żadna z wcześniej podpisanych umów międzynarodowych w ubezpieczeniu społecznym. Wprowadzono zasadę, że jeżeli ubezpieczonemu podczas zamieszkiwania na terytorium jednego państwa wygasły ekspektatywy do świadczeń

ubezpieczeniowych drugiego państwa, to mogły one zostać, na wniosek ubezpieczonego, przywrócone do dnia wejścia umowy w życie. Umowa przewidywała trzy warunki, przy których spełnieniu możliwe było przywrócenie ekspektatyw. Pierwszym zasadniczym warunkiem było to, żeby utrata prawa do świadczeń jednego państwa nastąpiła podczas zamieszkiwania ubezpieczonego na terenie drugiego państwa. Drugi warunek zakładał, że utrata prawa do świadczeń nastąpiła w czasie po 1 listopada 1918 roku, jeżeli ubezpieczony mieszkał poza terenem górnośląskiego obszaru plebiscytowego, natomiast po 15 czerwca 1922 roku, jeżeli mieszkał na Górnym Śląsku. Trzecim warunkiem było złożenie wniosku o przywrócenie wygasłych ekspektatyw w przeciągu roku od wejścia w życie umowy, a więc do dnia 1 września 1934 roku (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487; Rzewski, Wyżnikiewicz, 1936, s. 154).

Wszyscy ubezpieczeni, którym niemieckie zakłady ubezpieczeniowe przywróciły prawo wynikające z opłacanych dawniejszych składek, byli zobligowani do opłacenia dobrowolnych składek za okres po 1 stycznia 1924 roku. Składki należało opłacić najpóźniej w ciągu 6 miesięcy od momentu otrzymania orzeczenia. Wpłaty trzeba było dokonać bezpośrednio do niemieckiej instytucji ubezpieczeniowej, która wydała orzeczenie o przywróceniu wygasłych uprawnień. Jeśli w międzyczasie ubezpieczony zmarł, składki za niego mogli opłacić pozostali po nim członkowie rodziny (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487). Przepis ten był korzystny dla osób, które nie przebyły w Niemczech okresu wyczekiwania, a które miały niedługo ukończyć 65 lat, ponieważ dzięki opłacie składek wstecz mogły uzyskać rentę. Na podstawie przepisów umowy ubezpieczony miał prawo kontynuować swoje ubezpieczenie dobrowolnie według wyboru w Polsce lub w Niemczech. Było to postanowienie szczególnie ważne dla ubezpieczonych, ponieważ koszty dalszego ubezpieczenia w Polsce były znacznie niższe niż w Niemczech (Rzewski, Wyżnikiewicz, 1936, s. 149, 155).

Wysokość wypłacanych świadczeń określano według zasady, że każde państwo świadczy wypłaty ściśle proporcjonalnie do składek opłaconych przez ubezpieczonego w danym państwie. Umowa przewidywała w bardzo ogólnej formie możliwość uwzględnienia okresów składkowych przebytych w trzecim państwie przy ustalaniu prawa do świadczeń. Nie było jednak żadnych konkretnych postanowień w tej sprawie. Późniejsze porozumienia również tej kwestii nie uregulowały (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487; Rzewski, Wyżnikiewicz, 1936, s. 138).

Jedną z najbardziej zawiłych spraw w stosunkach polsko-niemieckich związanych z ubezpieczeniami społecznymi była kwestia, kto jest odpowiedzialny za składki opłacone przed przejściem przez Polskę Górnego Śląska. W umowie polsko-niemieckiej

z 1931 roku udało się osiągnąć kompromis w tej sprawie. W myśl przepisów umowy ekspektatywy podzielono w ten sposób, że Polska zobowiązała się przejąć wszystkie ekspektatywy tych ubezpieczonych, którzy, mimo że w dniu 15 czerwca 1922 roku nie pracowali na polskiej części Górnego Śląska i nie byli tam dobrowolnie ubezpieczeni, ostatnio przed tym dniem pracowali lub byli dobrowolnie ubezpieczeni, mieszkając na późniejszej polskiej części Górnego Śląska. Niemcy zobowiązały się zwrócić Polsce połowę wartości kapitałowej tych świadczeń, do których prawo powstało przed wejściem w życie umowy, tj. przed 1 września 1933 roku, zaś na bieżąco zwracać co roku połowę świadczeń za renty przyznane później. Jeśli wnioskodawca pracował w dniu 15 czerwca 1922 roku w Polsce (na polskim Górnym Śląsku), względnie był tam dobrowolnie ubezpieczony, i tu mieszkał, to ekspektatywy nabyte do tego dnia całkowicie przejęła Polska, a jeżeli pracował w tym dniu na terenie Niemiec, to ekspektatywy przejmowały Niemcy. Jeżeli ubezpieczony w dniu 15 czerwca 1922 roku w ogóle nie był ubezpieczony, ale przed tym dniem był przymusowo ubezpieczony na polskim Górnym Śląsku, to miał zastosowanie art. 33 umowy o podziale świadczeń (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487; Rzewski, Wyznikiewicz, 1936, s. 142; Wyznikiewicz, 1935, s. 15–18).

W umowie doprecyzowano podział rent niemieckich, dokonany we wcześniejszych umowach i decyzjach, nakazując dodatkowe objęcie wypłatami świadczeń reemigrantów. Ustalono wypłatę spoczywających dotąd rent za okres wstecz, poczynając od 1 lipca albo 1 października 1931 roku. Umowa przewidywała wypłatę świadczeń tymczasowych również w przypadku, gdy toczył się spór pomiędzy instytucjami jednego i drugiego państwa co do kompetencji płacenia renty oraz, w razie zwłoki przy przyznawaniu świadczeń, w innych wypadkach. Ubezpieczony w każdej sprawie, gdzie miała zastosowanie umowa polsko-niemiecka, gdy instytucje ubezpieczeniowe odmawiały natychmiastowego ustalenia świadczenia, miał prawo wnioskować o przyznanie świadczenia tymczasowego (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487).

W przypadku, gdyby występowały różnice zdań w kwestii interpretacji zapisów umowy lub jej realizacji, to sprawy sporne miał rozstrzygać Sąd Rozjemczy. Sąd Rozjemczy składał się z przedstawicieli obu państw i arbitra wskazanego przez prezydenta Związku Konfederacji Szwajcarskiej. Każde z państw mogło z terminem sześciomiesięcznym wypowiedzieć umowę na koniec roku kalendarzowego. W przypadku wypowiedzenia umowy postanowienia w stosunku do roszczeń z tytułu wypadków ubezpieczeniowych zaszłych przed jej wygaśnięciem miały obowiązywać nadal. Ekspektatywy, utrzymane lub przywrócone na podstawie umowy, nie wygasły na skutek jej wypowiedzenia, jednak dla ich podtrzymania konieczne było

stosowanie się do przepisów wewnątrzpaństwowych (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487; Rzewski, Wyżnikiewicz, 1936, s. 156).

Sprawa rozliczeń finansowych, które przez wiele lat stanowiły duże trudności w negocjacjach polsko-niemieckich, także została rozwiązana. Polska, zgodnie z postanowieniem Rady Ligi Narodów, przejęła wszystkie nieruchomości należące przed 1918 rokiem do Górnośląskiej Spółki Brackiej, które znalazły się na terenie Drugiej Rzeczypospolitej, większość wierzytelności z tytułu udzielonych przez Górnośląską Spółkę Bracką pożyczek krótkoterminowych i hipotecznych oraz papierów wartościowych zdeponowanych w Szwajcarskim Banku Narodowym. Z kolei Niemcy w wyniku podziału majątku dawnej Górnośląskiej Spółki Brackiej zatrzymały wszystkie jej nieruchomości, które znalazły się w granicach państwa niemieckiego. Równocześnie Polska zrzekła się dochodzenia praw do przyznanej jej decyzją Rady Ligi Narodów kwoty 1500 tys. marek, a także dochodzenia swoich pretensji w sprawie zwrotu odsetek i rat amortyzacyjnych, pobranych w okresie pomiędzy 1 lipca 1922 roku a 13 stycznia 1930 roku z tytułu pożyczek i hipotek dawnej Górnośląskiej Spółki Brackiej. W ten sposób sporną sprawę podziału majątku Górnośląskiej Spółki Brackiej ostatecznie rozwiązano, kończąc wieloletni spór dotyczący rozliczeń polsko-niemieckich z tytułu ubezpieczeń społecznych (Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487).

Realizacja

Umowa z 11 czerwca 1931 roku przyniosła poważne odprężenie w stosunkach społecznych polsko-niemieckich, zapewniając duże korzyści ubezpieczonym. W pierwszych latach po jej wejściu w życie instytucje niemieckie wznowiły wypłatę kilkunastu tysięcy rent, czyli kilkunastu milionów złotych. Podjęcie przez niemieckie instytucje ubezpieczeniowe wypłat świadczeń do Polski dało znaczne oszczędności Skarbowi Państwa, który nie musiał już wypłacać zasiłków rencistom niemieckich instytucji ubezpieczeniowych (Horowitz, Fischlowitz, 1936, s. 128–129).

Z uwagi na fakt, że postanowienia umowy polsko-niemieckiej miały zastosowanie również do wypadków ubezpieczeniowych, które zaszły przed jej wejściem w życie, zaistniała konieczność poddania rewizji wszystkich rent i emerytur ustalonych przed wejściem w życie umowy, do których miały zastosowanie przepisy umowy. Największą grupę świadczeń stanowiły renty i emerytury, w których przy ustalaniu wysokości świadczenia nie były uwzględnione składki uiszczane w jednym

z państw. Drugą grupę spraw poddanych ponownemu rozpatrzeniu stanowiły wnioski odrzucone, które po wejściu w życie umowy mogły być rozpatrzone na korzyść ubezpieczonego (Rzewski, Wyżnikiewicz, 1936, s. 153).

Umowa przewidywała możliwość jej zmieniania i uzupełniania w drodze układów uzupełniających. Dzięki temu umożliwiła dalsze rozwijanie przyjętych przez nią zasad oraz stałe dostosowywanie jej postanowień do nowelizowanego wielokrotnie w latach 30. ustawodawstwa ubezpieczeniowego polskiego i niemieckiego (Horowitz, Fischlowitz, 1936, s. 127–128). Po wejściu w życie umowy 1 września 1933 roku przedstawiciele rządów i instytucji ubezpieczeniowych polskich i niemieckich spotykali się wielokrotnie. Rezultatem tych konferencji były obszerne umowy dodatkowe uzupełniające i częściowo zmieniające postanowienia zawartej umowy: z 3 października 1933 roku (Dz.U. 1933, nr 101, poz. 773), z 27 stycznia 1934 roku (Dz.U. 1934, nr 41, poz. 366; Fischlowitz, 1934, s. 81), z 26 maja 1935 roku (Dz.U. 1935, nr 68, poz. 426; Fischlowitz, 1935, s. 425), z 20 stycznia 1937 roku (Dz.U. 1937, nr 36, poz. 275) i z 9 sierpnia 1938 roku (Dz.U. 1938, nr 85, poz. 574; Wyżnikiewicz, 1939, s. 60–66). Zostały one podpisane przez upoważnionych do tego Ministra Pracy i Opieki Społecznej Drugiej Rzeczypospolitej i Ministra Pracy Rzeszy. Za każdym razem uchwalano obszerne protokoły, w których rozstrzygano cały szereg problemów wynikających z interpretacji przepisów. Zawarte zostały też porozumienia mające na celu wykonanie umowy, a podpisane pomiędzy Zakładem Ubezpieczenia na wypadek inwalidztwa w Chorzowie z Landesversicherungsanstalt „Schlesien” we Wrocławiu i Oberschlesien Knappschaft w Gliwicach oraz pomiędzy Spółką Bracką w Tarnowskich Górach a Bractwem Górniczym Rzeszy (Rzewski, Wyżnikiewicz, 1936, s. 128). Przepisy umowy i zmieniających ją układów uzupełniających stopniowo wprowadzano aż do 1939 roku.

Bibliografia

- Fischlowitz, S. (1935). Nowe porozumienie polsko-niemieckie w sprawie ubezpieczeń społecznych. *Praca i Opieka Społeczna*, s. 425.
- Fischlowitz, S. (1933). Polsko-niemiecka umowa o ubezpieczeniu społecznym. *Praca i Opieka Społeczna*, s. 259.
- Fischlowitz, S. (1934). Porozumienie polsko-niemieckie o ubezpieczeniu społecznym z dnia 27 stycznia 1934 r. *Praca i Opieka Społeczna*, s. 81.
- Gulczyński, A. (1995). *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej (1919–1922)*. Poznań.

- Horowitz, H., Fischlowitz, S. (1936). *Ochrona emigrantów w zakresie ubezpieczeń społecznych*. Warszawa.
- Jarosz-Nojszewska, A. (2016). Ubezpieczenia społeczne na Górnym Śląsku w latach 1922–1939. W: P. Grata (red.), *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Konwencja niemiecko-polska dotycząca Górnego Śląska, podpisana w Genewie dnia 15 maja 1922 roku, Dz.U. 1922, nr 44, poz. 371.
- Konwencja w sprawie polskich robotników rolnych, podpisana w Warszawie dnia 24 listopada 1927 r. (zatwierdzona uchwałą Rady Ministrów z dnia 24 lutego 1928 r.), Dz.U. 1929, nr 44, poz. 366.
- Obwieszczenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 22 listopada 1929 r. w sprawie sprostowania oświadczenia rządowego z dnia 1 sierpnia 1929 r., dotyczącego decyzji Rady Ligi Narodów z dnia 9 grudnia 1924 r., Dz.U. 1929, nr 86, poz. 654.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 25 maja 1923 r. w przedmiocie decyzji Rady Ligi Narodów dotyczącej uregulowania ubezpieczeń społecznych na terytorjach odstąpionych bezpośrednio Polsce przez Niemcy na mocy Traktatu Pokoju między Państwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Niemcami, podpisanego w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 r., Dz.U. 1923, nr 70, poz. 550.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 6 czerwca 1929 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych: 1. Konwencji między Rzeczpospolitą Polską a Rzeszą Niemiecką w sprawie polskich robotników rolnych, wraz z Protokołem końcowym, 2. Porozumienia w sprawie rekrutacji, pośredniczenia i kontraktowania, jako też przejazdu polskich sezonowych robotników rolnych, 3. Porozumienia w sprawie polskich robotników rolnych, którzy przybyli do Niemiec przed 31 grudnia 1925 roku i tamże pozostali, podpisanych w Warszawie dnia 24 listopada 1927 roku, Dz.U. 1929, nr 44, poz. 367.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 1 sierpnia 1929 r. w sprawie decyzji Rady Ligi Narodów, dotyczącej uregulowania ubezpieczeń społecznych na terytorjach odstąpionych bezpośrednio Polsce przez Niemcy na mocy Traktatu Pokoju między Państwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Niemcami, podpisanego w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku, Dz.U. 1929, nr 68, poz. 527.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 1 kwietnia 1930 r. w sprawie decyzji Rady Ligi Narodów, dotyczącej rezerw ubezpieczenia górniczego na obszarze Górnego Śląska, odstąpionym Polsce przez Niemcy, a wydanej na mocy art. 312 Traktatu Pokoju między Państwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Niemcami, podpisanego w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku, Dz.U. 1930, nr 35, poz. 293.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 11 sierpnia 1933 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Rzeszą Niemiecką o ubezpieczeniu społecznym, podpisanej w Berlinie, dnia 11 czerwca 1931 r., Dz.U. 1933, nr 65, poz. 488.

- Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 18 listopada 1933 r. w sprawie zmiany i uzupełnienia umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Rzeszą Niemiecką o ubezpieczeniu społecznym, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Berlinie dnia 11 czerwca 1931 r., Dz.U. 1933, nr 101, poz. 773.
- Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 16 marca 1934 r. w sprawie zmiany i uzupełnienia umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Rzeszą Niemiecką o ubezpieczeniu społecznym, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Berlinie dnia 11 czerwca 1931 r., Dz.U. 1934, nr 41, poz. 366.
- Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 26 kwietnia 1937 r. w sprawie uzupełnienia umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Rzeszą Niemiecką o ubezpieczeniu społecznym, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Berlinie dnia 11 czerwca 1931 r., Dz.U. 1937, nr 36, poz. 275.
- Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 18 października 1938 r. w sprawie zmiany i uzupełnienia umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Rzeszą Niemiecką o ubezpieczeniu społecznym, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Berlinie dnia 11 czerwca 1931 r., Dz.U. 1938, nr 85, poz. 574.
- Rzewski, A., Wyżnikiewicz, Z. (1936). *Systematyczny Przegląd Ubezpieczeń Społecznych w Polsce*. Łódź 1936.
- Sprawozdanie Ubezpieczalni Krajowej w Poznaniu z 10-letniej działalności (1929). Poznań.
- Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku, Dz.U. 1920, nr 35, poz. 200.
- Układ polsko-niemiecki dotyczący Górnośląskiej Spółki Brackiej „Oberschlesischer Knappschaftsverein” podpisany w Poznaniu dnia 26 sierpnia 1922 r., Dz.U. 1923, nr 48, poz. 327.
- Układ pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Rzeszy Niemieckiej w sprawie pomocy dla pozbawionych zarobku i ubezpieczenia na wypadek bezrobocia, Dz.U. 1927, nr 101, poz. 877.
- Układ pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Rzeszy Niemieckiej w sprawie pomocy dla pozbawionych zarobku i ubezpieczenia na wypadek bezrobocia, Dz.U. 1927, nr 101, poz. 877.
- Umowa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Rzeszą Niemiecką o ubezpieczeniu społecznym, podpisana w Berlinie dnia 11 czerwca 1931 r., Dz.U. 1933, nr 65, poz. 487.
- Ustawa z dnia 26 września 1922 r. w przedmiocie ratyfikacji polsko-niemieckiego układu, dotyczącego Górnośląskiej Spółki Brackiej „Oberschlesischer Knappschaftsverein”, podpisanego w Poznaniu dnia 26 sierpnia 1922 r., Dz.U. 1922, nr 86, poz. 776.
- Ustawa z dnia 19 grudnia 1923 r. w przedmiocie wykonania decyzji Rady Ligi Narodów z dnia 17 lipca 1922 r. o uregulowaniu ubezpieczeń społecznych na terytorjach dawniej niemieckich, odstąpionych Polsce bezpośrednio na podstawie Traktatu Wersalskiego, oraz w przedmiocie dodatków świadczeń na podstawie tej decyzji, Dz.U. 1924, nr 7, poz. 63.
- Ustawa z dnia 28 stycznia 1932 r. w sprawie ratyfikacji umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Rzeszą Niemiecką o ubezpieczeniu społecznym, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Berlinie dnia 11 czerwca 1931 r., Dz.U. 1932, nr 16, poz. 94.

- Wanatowicz, M.W. (1994). *Historia społeczno-polityczna Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego w latach 1918–1945*. Katowice.
- Wanatowicz, M.W. (1997). Wpływ politycznego podziału Górnego Śląska na późniejsze losy tego obszaru i jego mieszkańców. W: Z. Kapała, W. Lesiuk, M.W. Wanatowicz (red.), *Górny Śląsk po podziale w 1922 roku. Co Polska, a co Niemcy dały mieszkańcom tej ziemi?*, t. 1. Bytom.
- Wyżnikiewicz, Z. (1935). Geneza art. 33 umowy polsko-niemieckiej o ubezpieczeniu społecznym z 11 VI 1931 r., jego historia i wykonanie. *Przegląd Ubezpieczeń Społecznych*, (1), s. 15–18.
- Wyżnikiewicz, Z. (1938). *Ustawodawstwo śląskie o ubezpieczeniu społecznym*. Katowice.
- Wyżnikiewicz, Z. (1939). Nowe porozumienie polsko-niemieckie w sprawie ubezpieczeń społecznych. *Przegląd Ubezpieczeń Społecznych*, (2), s. 60–66.